

Tampere -nimestä

Suomen kaupunkien nimistä vain harvat tarjoavat todella vaikeaselitteisiä etymologisia probleemeja, mikä tietenkin johtuu ennen kaikkea koko kaupunkilaitoksemme nuoruudesta. Maamme keskiaikaisten kaupunkien nimet ovat miltei järjestään vierasperäisiä: *Turku* (muinaisven. *torgō*, nykyven. *torg* 'markkinapaikka, kauppatori' ym.)¹, *Viipuri*, ruots. *Viborg* (ruots. appellat. *vi* 'pyhä paikka')², *Porvoo* (< ruots. *Borgå*), *Rauma* (< appellat. *rauma* 'ström, muinaisruots. *strauma*'), *Naantali* (< ruots. *Nändendal*, lat. *Vallis Gratiae* 'armon laakso'). Keskiajalla syntyneen *Käkisalmen* (ruots. *Kexholm*) nimi appellatiivisilta osiltaan on selvä, mutta sen reaalin pohja samoin kuin suomen- ja ruotsinkielisen nimiasun suhde ovat selvittämättä.

Uudella ajalla syntyneiden kaupunkiemme nimistä ovat monet käännöksiä, esim. *Tammisaari* (ruots. *Ekenäs*), *Uusikaupunki* (ruots. *Nystad*), *Vanhakaarlepyy* I. *Kokkola* (ruots. *Gamlakarleby*), *Uusikaarlepyy* (ruots. *Nykarleby*), *Hämeenlinna* (ruots. *Tavasteborg*, myöh. *Tavastehus*), *Pietarsaari* (ruots. pitäjännimestä *Pedersöre*), *Kotka*, joka ilmeisesti on väärä käännös ruots. *örn* 'kotka' -sanasta (pro *ör* 'stengrund, stenig holme')³, monet myös ruots. primäärinimien vääntymiä tai ellipsejä, esim. *Hanko* (ruots. *Hangö*, v. 1250 *Hangethe*), *Helsinki* (ruots. *Helsingfors*), *Pori* (ruots. *Björneborg*), kuningas *Fredrik I:n* perustama *Hamina* (ruots. *Fredrikshamn*). Eräiden muidenkin kaupunkien nimissä on säilynyt muisto niiden perustajista tai heidän aikalaisistaan: *Vaasan* nimessä *Kaarle IX Vaasa*, *Raahessa* (ruots. *Brahestad*) *Pietari Brahe*, *Kristiinankaupunki* (ruots. *Kristinestad*) on arvattavasti nimetty kuningatar *Kristiinan* kunniaksi, *Loviisa* kuningatar *Loviisa Ulrikan* muistoksi ja *Maarianhamina* (ruots. *Mariehamn*) keisari *Aleksanteri II:n* puolison *Marian* mukaan. *Savonlinna* (ruots. *Nyslott*) on saanut nimensä *Erik Akselinpoika Tottin* v. 1475 perustamasta *Olavinlinnasta* ja *Mikkeli* (ruots. *Sankt Mickel*) maaseurakuntansa mukaan, jonka kirkko on pyhitetty pääenkeli *Mikaelille*.⁴

Ongelmia onkin syntynyt vasta silloin, kun kaupunki on saanut sen paikan

¹ J. KALIMA Slaavilaisperäinen sanastomme 174.

² VILJO NISSLÄ Viipuri paikannimien valossa. Kalevalaseuran vuosikirja 37 s. 154—180 ja siinä mainittu kirjallisuus.

³ IVAR WESTMAN Nyländska önamn II 63.

⁴ Kaupunkiemme ruotsinkielisestä nimestöstä ks. CARL-ERIC THORS Stadsnamnen i Finland. Orttnamnssällskapet i Uppsala årskrift 1949 s. 23—29.

nimen, johon se on perustettu. Niitä ovat esim. jokien nimistä kehittyneet eristymät: *Oulu* (< Oulujoki), *Tornio* (< Tornionjoki, myös Ali- ja Ylitornio), *Kemi* (< Kemijoki); sen sijaan merkitykseltään selvä on *Joensuu* (< Pielisenjoensuu). Samaan ryhmään kuuluvat *Lahti* (< Hollolanlahti), *Kuopio* (< Kuopionniemi, vrt. sn. Kuopio, murt. *kuopia* ~ *kuopi'a*), kylännimistä ovat muodostuneet *Kokkola*, *Sortavala*, *Jyväskylä*, *Heinola* ja luontonimistä *Lappeenranta* (< Lapinvedenranta), jonka virheellinen kansanetymologinen ruotsalainen nimitys *Villmanstrand* (villinmiehenranta) on Suuren pohjoismaisen sodan jälkeisiltä ajoilta⁵, *Kaskinen* (ruots. Kaskö) sekä *Iisalmi* (ruots. Idensalmi). *Kajaani* on yhdistetty Kainuun nimeen, joskaan sen äänneasua ei ole vielä lopullisesti selvitetty, ja etymologialtaan hämärä on myös *Tampere*, Kustaa III:n v. 1799 perustaman, Pirkanmaan suuren teollisuuskaupungin nimi.

I

Tampereen nimen ongelma on kiinnostanut sekä kielentutkijoita että historioitsijoita, ja etenkin tamperelaiset asianharrastajat ovat yrittäneet innokkaasti ratkaista kotikaupunkinsa oudon nimen arvoitusta. Tietääkseni ensimmäisenä HEIKKI OJANSUU artikkelissaan Tavasti⁶ kiinnitti huomiota siihen viitaten primääriseen vesistönimeen Tammerkoski ja rinnastaen sen Viron Növan Tamrajärveen sekä Kirkkonummen Tampajaan, joka sekin on järvennimi. Myöhemmin hän esitti nimen pohjaksi (oletetun) appellatiivin *tammer*, gen. *tammeren* ja yhdisti sen paikannimiin Tammero, Tamare l. Tammare sekä Tamrajärv. Puuta merkitsevistä kanta-appellatiivista *tammi*, joka henkilönnimenä on merkinnyt 'vankka, tanakka, vahva' (vrt. tammipakkaset = vankat, kovat pakkaset), on tyyppin *paasi* : *paader* (*paer*), *paatere*, *paatero* mukaan analogisesti kehittynyt myös *tammer*, *tammero*, *tammare*, joten Tammerkoski on merkitykseltään sama kuin Tammikoski l. vankkakoski. Yhdysperäisen paikannimen määreosa Tammer on vuoden 1500 tienoilla irronnut erilleen ja tämän rinnalle on kehittynyt *mþ*:llinen asu Tampere analogisesti samantyyppisten sanojen mallin mukaan. Hypoteesinsa tueksi Ojansuu esitti myös Tampereen kaupunginosan Tammelan nimen, joka etymologisesti kuuluu *tammer*-termiin. — Viimeksi mainittu yhdistys on kuitenkin virheellinen, sillä Tammelan nimi on varsin myöhäsyntyinen ja saanut alkunsa — sekä tradition että kirkonkirjojen mukaan — alueen ensimmäisestä asukkaasta Matti Tammerforsista (v. 1781).⁷

Nimimerkki A. J. S[overi] yhtyi keskusteluun pikkuartikkelissaan Tammin-

⁵ THORS mt. 29.

⁶ Suomalaista paikannimitutkimusta 218, alaviite.

⁷ VÄINÖ VOIONMAA Tampereen historia I 211. — Virittäjä 1924 s. 135.

koski—Tammerfors—Tampere⁸ huomauttaen, että vanhoissa asiakirjoissa nimestä on myös Tamminkoski -muoto mainitsematta kuitenkaan lähdettä ja tekemättä huomiostaan mitään johtopäätöksiä. Kirjoitelman johdosta nimerkki K. J. (= K. JAAKKOLA) mainitsi⁹, että Tamminkoski -nimeen sisältynee appellat. *tammi* 'pato' ja että myös Pirkkalassa Emäkosken eräs osa — entinen Myllykoski — on nimeltään Tamminkoski. A. V. KOSKIMIES esitti asiaa tarkemmin perustelematta nimen pohjaksi lapin appellat. *dabbal* 'suivantto'¹⁰, joka ei kuitenkaan millään tavoin luonnehdi Tammerkosken topografiaa puhumattakaan yhdistyksen äänteellisistä vaikeuksista, ja samaa on sanottava appellatiivista *tampikko* 'taimen'¹¹, jota on myös ehdotettu nimen pohjaksi.

Mielenkiintoinen, mutta tuskin vakuuttava on Tampereen historian hartaan tutkijan K. JAAKKOLAN esittämä hypoteesi¹², jonka mukaan nimen pohjana on lat. *temperare* 'paastota' -verbistä kehittynyt ruotsinkielinen termi *tamperdagar* (tamperpäivät), eräänlaiset paasto- ja messupäivät, jotka vanhaan olivat myös markkinapäiviä (messut = markkinat), ja juuri Tammerkosken kylä oli tunnettu vanhana messu- l.markkinapaikkana. Tutkijan mielestä kyseisen etymologian heikkoutena olivat vain äänteelliset seikat: muinaisruots. *mp* > suom. *mpp*, joskin hän mainitusta kehityksestä esittää eräitä poikkeuksia teoriansa tueksi. — Ojansuu ja myöhemmin Mikkola pitivät äänteellisistä syistä tulkintaa epävarmana, jopa mahdottomana, ja lisäksi on muistettava, että Tampereen nimi on varmaan vanhempi kuin vasta 1300-luvulla kehittyneet katolisen kirkon messu-l.tamperpäivät. Silti Messukylän historian kirjoittaja KIRSTI ARAJÄRVI näyttää hyväksyneen Jaakkolan etymologian.¹³

Laajassa Tampereen historiassaan¹⁴ VÄINÖ VOIONMAA on myös käynyt käsiksi — kuitenkin vailla etymologista vaistoa — nimiongelman selvittelyyn. Hän on aivan oikein etsinyt Tammerkosken nimelle paralleleleja satakuntalais-hämäläisestä paikannimistöstä, esim. Akaan Riisikkalanjoen Tampinkosken, Vanajan Tampikosken, ja henkilönnimistöstä, esim. sukunimen Tompilainen Pirkkalasta 1550-luvulta sekä jostakin Kangasalan Liuksialan seuduilta samoilta ajoilta nimet Tompila ja Tomppi. Vanhan Suur-Pirkkalan alueilta ovat — näin hän on kirjoittanut — myös 1500- ja 1600-luvulta Tomberinen Savon Visulahdella ja Juvalla sekä esim. Domberi, Domberojn Limingassa, jotka ovat pohjana myös Tavinsalmen paikannimissä Tomber-

⁸ Virittäjä 1923 s. 72—73. — Ks. myös Virittäjä 1924 s. 56.

⁹ Tammerkoski ja Tammela. Virittäjä 1924 s. 135.

¹⁰ OJANSUU mt. 218, alaviite. — Tammerkoski 1942 s. 4.

¹¹ Tammerkoski 1942 s. 4. — *Tampikko* -sanaa ei ole Sanakirjasäätiön kokoelmissa.

¹² Tampereen nimestä (Kaikuja Hämeestä IX 77—86).

¹³ Messukylän historia 41.

¹⁴ Tampereen historia I 36—37.

niemi, Tomberin Niemi, Tomberin pirtin päiväranta, ym. Koko nimiryhmän kantana, sillä mitään eroa ei ole tehty *a*:llisten ja *o*:llisten asujen välillä, on Lönnrotin mainitsema appellat. *tampa* 'tomu, pöly', joka sopii hyvin kosken nimeksi, joskin on otettava huomioon myös adj. *tampea* 'jäykkä, jämeä', joihin on liittynyt ylisen Satakunnan nimistössä luonteenomainen johdin *-ari*, *-eri*, *-uri* (esim. Sievari, Kolari, Tasari). Näin siis Tampi-, Tompi- nimistä on kehittynyt johtiminen Tampari, Tompari, Tompuri -ryhmä, johon kuuluu myös Tampere, joka on ollut ensin kosken nimi ja siitä siirtynyt asutuksen ja henkilöiden nimeksi.

Mitään uutta keskusteluun Tampereen nimestä ei myöskään tuonut J. J. MIKKOLA, joka yhdisti Tammer(koski) ja Tampere nimet *er* -johtimiseen tyyppiin.¹⁵ Hänestä Ojansuun tekemät vertailut Kirkkonummen Tampajaan, Kangasniemen Tampia(nlahteen ja -salmeen) sekä Viron Tamrajärveen eivät olleet varmoja, pikemminkin virolainen esimerkki on rinnastettavissa Paimion Tameroon ja Vampulan Tamareen.

Myöhemmät nimentulkinnat ovat etupäässä tyypillisiä kansanetymologioita. A. TILVIS arvelee nimen kehittyneen elliptisesti *Kankaantaanperä* > *Taanperä* > *Tampere*¹⁶, ja samaan suuntaan liikkuvat EINO LÄHTEENMÄEN ajatukset: puuta merkitsevistä appellatiivista *tammi* on lähtöisin *Tammiperä* > *Tamperä* > *Tampere*¹⁷, mutta kirjoitelmassa ei ole edes selvitystä tammen esiintymisestä alueella sekä sen paikannimistössä. Sitä vastoin hän on hylännyt luontevamman tulkinnan, että nimen pohjana on appellat. *tammi* l. *myllyntammi*, ruots. *damm*, koskapa Tampereen nimi on paljon vanhempi kuin nuorta kulttuuria edustavat myllyntammi-rakenteet. K. V. KAUKOVALTA pikku haastattelussaan Tampereen nimestä otaksuu ylimalkaisesti, että nimi on siirrynnäinen Virosta¹⁸ yhdistämättä kuitenkaan sitä mihinkään viron sanaan, ja OSKAR NIEMINEN tarjoaa parikin selitystä ongelmallisesta nimestä¹⁹. Toisen mukaan sen kantana on Virosta tuotu appellat. *pere*: satakuntalaisten Pere, Isopere, Mäkipere ja etenkin Pirkkalan Nuolialan Pere -nimien malliin läntisistä asutuskeskuksista katsoen on Pyhäjärven vastaisella rannalla voinut syntyä elliptinen *Lahdentaanpere* > *Taanpere* > *Tampere*. Toisen selityksensä hän pohjaa viron verbiin *tampima*: Näsijärven ja Pyhäjärven välinen taipale oli niin vilkasliikenteinen, *tampattu* maa, että siitä saattoi ensin syntyä Tammermaa ja sitten Tammerkoski. Tietääkseni viimeisen »virvatulen ajatuksen tiellä» on esittänyt nimimerkki T. R[iihimäki] uumoillessaan, että nimi on

¹⁵ Paikannimien alalta II. Virittäjä 1932 s. 224.

¹⁶ Tammerkoski 1942 s. 4.

¹⁷ Tammerkoski 1942 s. 3—6.

¹⁸ Tammerkoski 1942 s. 26.

¹⁹ Keskustelua Tampereen nimestä (Tammerkoski 1942 s. 77—80).

elliptinen muodostuma *Hatampere* (vrt. *Hatanpää*) > *-tampere*.²⁰ Nimen tulkiinta *Taampere* (*Takaperä*) palasi vielä *E. J. Lilja* kirjoitelmassaan *Tampere- ja Hatanpää-nimien selvittelyä*.²⁰

II

Yleensäkin nimien etymologioimisessa ensiarvoisen tärkeitä apukeinoja ovat vanhojen asiakirjojen merkinnät. Vanhimmissa lähteissä on Tampereen kaupungin läpi purkautuvaa *Tammerkoskea* ja sen lähistöön syntynyttä asutusta nimitetty vain *Koskeksi*: esim. rajankäyntipöytäkirjassa 3. 2. 1405 *Matts aff Koskis*²¹, *Pedher Koskildha* 1512²², *Koskis* 1540, 1541, 1542²³ ym., *Koski* 1561, *i Koskis* 1571, *Koskis* 1573²⁴, ensi kerran *Tamberkoski* 1544, sitten mm. 1552, 1554, 1555, 1556, 1558, 1559, 1560, 1561 ym.²⁵, *Tamberkosk* 1555, 1556²⁶, *Tambercoski* 1556, 1557, 1562²⁷, *i Tamber Koski ström* 1563²⁸, *Tambercoskibö* 1569, 1570²⁹, *Tambercoskij* 1565, 1571³⁰, *Tamberkoskis* 1571³¹, *Tańberkoski* 1573³², *Tamberkoskij ström* 1566³³, *Tamberkäski by* 1590³⁴, *Tamberkoski* 1630³⁵. Vanhimmat assimiloituneet muodot tietämäni mukaan ovat *Tammerkoski* *i* *Birkala* 1555—1556³⁶, *Tammarkoski* 1559, *Tamerkoski* 1567, *ij tamerkoske*, *thommerkoske* 1572³⁷, *Tańerkäski* 1590³⁸, *Ländsmanns Gårdh Tammerkoski* 1597³⁹, ym. ja muista merkinnöistä poikkeavasti *Tańerkoski* 1571⁴⁰. Ensimmäiset ruotsinkieliset muodostumat ovat *Tamberfors* 1554, *Tambeffårs fiske* 1557, *Tammerfårs* 1593⁴¹, ja eritoten *Tammerfors* muo-

²⁰ Vielä *Tampere* nimen synnystä (*Tammerkoski* 1945 s. 109). Ks. *Tammerkoski* 1957 s. 345. — Nimentulkintojen historiikka on esittänyt VILHO RIKKONEN artikkelissaan *Tampereen nimen arvoitus* (*Tammerkoski* 1956 s. 69—70), missä hän viittaa nimen mahdolliseen lappalaisperäisyyteen.

²¹ *Finlands medeltidsurkunder* (FMU) II 44.

²² *Tampereen historia* I 35—36.

²³ *Satakunnan kokoelma* (*Sanakirjasäätiön paikannimijaosto*).

²⁴ VA 2130: 33, 2245: 14, 2264: 13.

²⁵ VA 1925: 44. — *Satakunnan kokoelmat*.

²⁶ VA 1981: 13, 1998: 35.

²⁷ VA 1998: 50, 2031: 18, 2143: 19.

²⁸ VA 2152: 20.

²⁹ VA 2225: 4, 2236: 5.

³⁰ VA 2179: 18, 2243: 44.

³¹ VA 2247: 86.

³² VA 2264: 14.

³³ VA 2187: 25.

³⁴ *Hist. Ark.* 16, pöytäkirjat 37.

³⁵ *Tampereen historia* I 98.

³⁶ *Jaakko Teitin valitusluettelo Suomen aatelista vastaan v. 1555—1556* s. 126.

³⁷ VA 2083: 32, 2199: 31, 2256: 25, 26.

³⁸ *Hist. Ark.* 16, pöytäkirjat 39.

³⁹ *Virittäjä* 1924 s. 56.

⁴⁰ VA 2240: 44.

⁴¹ VA 1970: 6, 2026: 25. — K. G. LEINBERG *Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet* I 274.

toa käytettiin 1600-luvulla perustetusta Tammerkosken kartanosta. Yhdistämätön muoto Tampere on harvinainen vanhassa lähdeaineistossa, mutta mainitaan kuitenkin jo 1500-luvulta: esim. 1590 på Birckala Eremarch i *Tambere*⁴², myöhemmin Tamberella 1668 (1647), Tammere 1666⁴³. Vanhimmat suomenkielisten lähteiden merkinnät ovat *Tamberella* 1668 (1647), Tammerkoskella 1705, Tammerkoskel 1750, Tamberin ja Kangahan Niemen välille 1790.⁴⁴

Sanakirjojemme vähäiset merkinnät ovat seuraavat: *Tammerkoski*, *-ken*, s.n.pr. Tammerfors, *Tammerkoskella*, i Tammerfors (Ganander); *Tammer*, *mperen* al. *tamperet*, *reen* Ns. nomen oppidali Tammerfors, *tammer-koski* cataracta juxta illud oppidum (Renval); *Tampere*, n. Tammerfors stad, Tampereella käynyt, Tampereelta tullut, *Tammer*, *Tamperen*, n. = Tampere, likellä Tammerta, asua Tamperella (Lönrot), *Tamburi-linn*, G. linna Tammerfors (Wiedemann). Murretietoja on myös varsin vähän. Ruovedellä oli tapana kysyä kaupungista palaavalta: »No, viä(lä)kös vanha *Tammer* oli entisellä paikallaan?», »S' oli siähen aikaan, kuv vanha »*Tammer*» (laiva) viä(1) oli liikkeellä», ja lisäksi käytettiin Ruovedellä muotoja *tammer*, *tampere*, *tammerlainen* (SS, päälipas).

Nimen vanhimmat merkinnät ovat valtaosaltaan siis *mb*:llisiä (Tammerkoski), joskin lähteiden mukaan ainakin jo 1500-luvulla oli alkanut mukautuminen tyyppiin *Tammer* : *Tampere* analogisesti kielen samantyyppisten sanojen mukaan: *paader* : *paatere*, *tanner* : *tantere*, *manner* : *mantere*, *kinner* : *kintere*, *vahder* : *vahtere*, *kannel* : *kantele*, *vemmel* : *vempele* (vrt. karj. *vemmel* ~ *vemmel*, lyyd. *bemmel*, *bembeli*, *bömböl*, *bömböl*, veps. E. *vemmel* ~ *bemmel*, ym.). Äänteellisesti primääristä Tamber(koski) -muotoa vastaa moitteettomasti muinaisruotsi *damber* (-p-), ruots. *damm* 'fördämning, vattengrav' o.d.⁴⁵; *damber* (*damber*, *dampn*, pl. *damm*) 1) dam, fördämning, i sht qvarndam, 2) dam, sump; jfr. kroppa-, mylnu-, qvärna-, sio-, thvär-damber)⁴⁶, *damber* 'damm (jfr.fiska-, kroppo-, rudho-damber).⁴⁷

Edellä mainitun hypoteesin, kuten myöhemmin huomasiin, on jo ohimennen esittänyt T. E. KARSTEN, joka sen tueksi oli löytänyt närpiöläisten vielä 1700-luvun lopulla Tampereesta käyttämän nimimuodon *Damberfåss*⁴⁸, jonka todistusvoimaisuutta tukevat eräät sekä Ruotsin murteissa että Suomen ruotsalaismurteissa läntisellä Uudellamaalla ja Turun seuduilla vieläkin tavatta-

⁴² Hist. Ark. 16, pöytäk. 35.

⁴³ KUSTAVI GROTFELT Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja 363, 365. — Tampereen historia I 36.

⁴⁴ GROTFELT mt. 363, 365, 366, 383, 274.

⁴⁵ ELOF HELLQUIST Svensk etymologisk ordbok.

⁴⁶ K. F. SÖDERWALL Ordbok öfver svenska medeltids-språket.

⁴⁷ K. F. SÖDERWALL Ordbok öfver svenska medeltids-språket. Supplement A-N. Myös ruotsissa kehitystä *mb* > *mm*, esim. järvennimessä *Vimmern* < muinaisruots. adj. *vimber* 'rask, kvick' (ELOF HELLQUIST Studier öfver de svenska sjönamnen I 715).

⁴⁸ Svenskt och finskt i Finland. Folkmålsstudier I 82.

vat rudimentit etenkin vahvojen maskuliinimuotojen *-er* loppuisesta vanhasta yksikön nominatiivista. OLAV AHLBÄCK mainitsee Ruotsista — B. HESSELMANIA siteeraten — yks. nominatiivit *freder, gråter, harmer, höster, håller, kväller, tider* ym. ja suomenruotsista *frēdær* 'fred', *kvældær* ~ *kvæller* 'kväll', *tidær* 'tid', *söndagær* 'söndag', *höpær* 'hop', *uddær* 'udde', *kuldær* 'kulle', ja etenkin henkilöä merkitsevien sanojen ryhmässä niitä on runsaasti, esim. *býtingær* 'byting', *jättær* 'jätte', *raváldær* 'bonden på Ragvalds' ym. Vielä 1500-luvulla *-er* oli hyvin yleinen henkilönimityksissä, etenkin vokatiivissa ja emfaattisissa huu-dahduksissa (Studier över substantivböjningen i Finlands svenska folkmål 25—34). Sen sijaan Ahlbäck — viittaamatta Karstenin käsitykseen — on olettanut, että kysäinen muodostuma *dåmberfoss* 'Tammerfors, fi. Tampere, Tammerkoski' voi johtua assosioitumisesta *damb(a)* 'damma, rykä' -verbiin.⁴⁹ Ruotsin paikannimistöstä ei hypoteesia tukevia vertailunimiä ole löydettävissä, sillä *damber* -muoto ei voi esiintyä yhdysperäisten paikannimien määreenä, kuten arkistonhoitaja HELGE LINDBERG on maininnut. Ruotsissa ei siis ole olemassa mitään (oletettua) **Damberfors* muotoa, koska ruotsalaisessa nimistössä yhdysperäisen paikannimen attribuuttiosa on joko perusmuodossa (siis: *Damb|fors*, myöhemmin *Damm|fors*) tai genetiivissä (siis: *Dambs|fors*, myöh. *Damms|fors*), mutta ei nominatiiviasuisena (*Damb-er|fors*). Sen sijaan perusosana *damber* on voinut esiintyä, esim. **Storedamber*, mutta sellainen nimi on nykyruotsissa muovautunut muotoon *Stordamm(en)*.⁵⁰ — Tässä tapauksessa Suomen Tammerkoski olisi siis ainutlaatuinen nimi, joskin Ruotsin paikannimistössä on runsaasti yhdistämättömiä nimimuotoja, joissa on säilynyt nominatiivin merkki *-er* (esim. *Dovern, Flåren, Gunnern, Illern, Mjörn, Sottern, Striern, Vimmern, Vällern* ym.). Ne ovat kehittyneet myöhemmin vanhasta epämääräisestä muodostaan määrättyyn muotoon.⁵⁰

Äänteellisesti hypoteesi on, kuten sanottu, moitteeton: sananalkuinen *d > t*, siis *damber > tamber*, samoin kuin sen myöhemmässä kehityksessä *damm > tammi*, joka merkitsee Hämeenkyrössä patoa, Kangasalla myllyn tammea I. sulun edessä olevaa lammikkoa, Ikaalisissa sulkua suvannossa tai koskessa, Tottijärvellä myllyn tammea, muutamia esimerkkejä mainitakseni, ja Lönnrotin mukaan *tammi* 'damm, fördämning'⁵¹. Ruotsissa appellat. *damm* on tuttu suurimmassa osassa murteistoa ja jo keskiajalta lähtien on siitä runsaasti merkintöjä myös paikannimistöstä, esim. Uglæhusae dam, Lyung syo dam 1300, Nydam 1498, Dammen 1502⁵², samoin Dammen, Damsjön, Damtjärn, Damstjärn, Damgöl(en)⁵³, Suomen ruotsalaisesta paikannimistöstä esim. Mun-

⁴⁹ Bjärnä, fi. Perniö. Studier i nordisk filologi 31 s. 3.

⁵⁰ HELGE LINDBERGIN kirje 29. 9. 1958 Upsalasta. — HELLQUIST mt. II 8,35 ym.

⁵¹ Ks. T. E. KARSTEN Finnar och germaner. Folkmålsstudier X 528.

⁵² Lindbergin kirje 11. 9. 1958 Upsalasta.

⁵³ ELOF HELLQUIST Studier öfver de svenska sjönammen I 88.

salasta Damskata, murt. *dammskatan*, 1699 Dambskata⁵⁴, suomalaisesta nimistöstä Tamminiemi (Asikkalan Särkijärvi), Tampakanniemi (Antrean Talikkala), johon sisältyvät appellat. *tammi* 'sulku' ja *pakka* 'mäki' (ruots. *backe*), Tammenpää, murt. *tampeä* (Metsäpirtin Taipaleenjoki), jotka nimet kerääjien tietojen mukaan ovat syntyneet padoista, suluista l. tammista (PNA). Ehkäpä Tammerkosken nimen eräät vanhat merkinnät ovatkin myöhempiä heijastumia primäärisestä *damber* -asusta: Tambkoski (vrt. appellat. *damb*) 1544, Tambkoski 1552, Tamminfårss 1593⁵⁵. Lisäksi on huomattava, että *tammi* (ruots. *damm*) -termin suomalaiset synonyymit *pato*, *sulku* ja *toe* ovat varsin tavallisia paikannimistöissämme: Patojenapaja, -lahti, -niemi, -pohja (Puumala), Patojärvi (Kuhmalahhti), Patokari, -korva (Ii), Patokoski (Isokyrö), Patoniva (Kuivaniemi), Pato-oja, -puro (Puolanka), Patosaari (Säräisniemi), Patosilta (Hollola), Sulkujoki (Mikkeli), Sulkujärvi (Korpilahhti), Sulkukoski (Juuka), Sulkulahti (Eräjärvi), Sulkusalmi (Asikkala), Sulunjoki (Puumala), Tokeenniemi (Luopioinen), Tokeensuu (Tyrvääntö), Toevalkama (Anttola), ym. — Vanhojen Tammerkoski -merkintöjen *mb* on luonnollinen, sillä vanhassa ortografiassamme *mp* merkittiin yleisesti *mb*:llä (esim. Agricolan teksteissä *ombi*, *Lambat*, *wanhembi*, *molembhaden*⁵⁶), ja ruots. *mb* > suom. *mp*.

Suomen Tammer, gen. Tamperen (Tampere, gen. Tampereen) ei siis ole mikään lyhentymä ruotsin **Tamberfors* -nimestä, koska sellaista ei ole voinut syntyä ja koska yleensä ruotsinkielisten yhdysperäisten paikannimien painotettu perusosa esiintyy niiden suomenkielisissä vastineissa (Björneborg > Pori, Fredrikshamn > Hamina). 1500-luvulla asiakirjoissa esiintyvä ruotsin Tammerfors (~ Tamberfors) on näin ollen käännösnimi, mihin viittaa myös sananalkuinen *t* (pro *d*). On mahdollista, että muinaisruots. *damber* > suom. *tamper* (*tammer*) on sellaisenaan kiteytynyt paikannimeksi samaan tapaan kuin lähistön *Viik(i)*, Viikin kartano (på Viik 1554, Vjick 1555⁵⁷, ym.), ruots. *vik* 'lahti', mitä osoittaisi myös nimen esiintyminen yhdistämättömänä jo 1500-luvun lähteissä, tai että se on esiintynyt tuntemattoman ruotsinkielisen yhdysperäisen nimen perusosana, jonka määre on hävinnyt samaan tapaan kuin nimestä *Björneborg* > *Pori*. Sen rinnalle on kehittynyt varhain — ehkäpä heti — epeksegeettinen muodostuma Tamperkoski (myöh. Tammerkoski), joka asu suomalaisessa yhdistymässä (*damber* + *koski*) on tietenkin mahdollinen.⁵⁸ Kehitys olisi siis ollut samanlainen kuin nimessä Imatra (myöh. Imatrankoski).

⁵⁴ T. E. KARSTEN *Svensk bygd i Österbotten* II 183.

⁵⁵ VA 1925, 130^a. — K. G. LEINBERG *mt.* I 274.

⁵⁶ MARTTI RAPOLA *Suomen kirjakielen historia* I 51.

⁵⁷ VA 1972, 1981: 5, ym.

⁵⁸ Jos primäärinen nimi on Tammerkoski (Tamperkoski), on Tammer (Tampere) siitä elliptinen muodostuma.

Tammerkoski -nimi yleistyi ilmeisesti hyvin nopeasti ja syrjäytti yhdistämättömän Tampere -muodon, kuten voimme todeta 1500-luvun lähteistä. Kun sitten nimen attribuuttiosan merkitys hämärtyi, muodostui etenkin kansanomaisessa käytössä nimen perusosa *koski* tärkeämmäksi, etenkin kun se ilmaisi paikan topografisen laadun ja liittyi läheisesti tärkeisiin taloudellisiin toimintoihin: kalastukseen ja myllynkäyttöön. Näistä syistä ja pyrkimyksestä ilmaisun helppouteen syntyi aikaisin myös lyhentymä *Koski* (myöh. *Koskenkylä*), joka asiakirjoissa onkin alueen ensimmäinen nimitys (*Koskis* 1405). Myöhemmin kaupungin nimenä Tampere -asu taas yleistyi.

Edellä esittämäni nimen etymologista ratkaisua tukevat välillisesti eräät asutushistorialliset ja etnografiset tekijät.

III

Ei ole enää ratkaistavissa, viittaako Tammerkosken nimi kalastustermiin *fiska-damber* vai myllytermiin *mylnu-damber*, sillä kumpikin — sekä kalastus että myllyjen käyttö — ovat liittyneet varhaisista ajoista Tampereen, Koskenkylän, talouteen. Kalastusta vartenhan rakennettiin jo esihistoriallisella ajalla virtaaviin vesiin patoja, sulkuja ja tokeita, ja esim. keskiajalla — Sten Heikinpojan tuomion mukaan 6. 1. 1466 — Messukylä ja Tammerkosken kylä omistivat molemmat yhdessä kaksi osaa ja Messukylän Takahuhti yhden kolmanneksen Tammerkosken kalastuksesta.⁵⁹ Asiakirjassa v. 1557 mainitaan *Tambeffärs fiske*, 1566 puhutaan Kangasalan Liuksialan kalastuksista *i Tamberkoskij ström* ja v. 1593 taattiin Kokemäen kirkkoherralle Hannu Mikonpojalle oikeus saada »hwar fempte och Tiugunde fisch, som blif:r tagen til Cronens behof vdi Tamminfärss och Birileström».⁶⁰

Luultavammin Tammerkosken nimi (vrt. *Tamberkoski werck* 1558⁶¹) kuitenkin liittyy myllytermiin *mylnu-damber* siitäkin syystä, että nimi saapui maamme niihin aikoihin, jolloin varmaan ensimmäisten myllyjen padot (*damber*) rakennettiin koskeen, ja se oli tapahtuma, josta tieto kiiri pian laajoille alueille. Ensimmäinen maininta vesimyllyistä on Ruotsin Skoonesta v. 1133, mutta varmaan niitä oli käytetty jo paljon aikaisemmin.⁶² Meidän lähdekirjoissamme ovat ensimmäiset tiedot vesimyllyistä vasta 1300-luvulta: v. 1352

⁵⁹ FMU IV 255.

⁶⁰ VA 2026: 25, 2187: 25. — Öpet bref för Her Hans Michaelis Kyrkeherde i Cumo att beholle huar 25 fisch som tages med Cronens Laxenoth vdi Tammerfärss och Birille Ström etc. Dat. i Juli 1593 (LEINBERG mt. I 274).

⁶¹ Tampereen historia I 99.

⁶² ROGER WADSTRÖM Svenska kvarntermer I 22.

sijaitisi Maarian Halistenkoskessa Turun piispan mylly, jonka myllypato (*en quærnae dam*) oli ajoittain suljettava, v. 1384 oli Lohjan pappilalla mylly ja Boo Joninpojan testamentissa samalta vuodelta mainitaan tuntematon *Cazsakyrro* -niminen mylly.⁶³ Kuitenkin myös monet 1400-luvun tiedot myllyistä viittaavat varhaisempiin aikoihin, esim. Hauhon Vihavuoden kosken myllynsijoja jaettaessa v. 1472 käytettiin sanontaa, että muuan niistä oli kuulunut eräille Hauhon kylille »jo pakanuuden ajoista lähtien», ja vuoden 1487 eräässä tuomiokirjassa todettiin, että yksi osa Tuuloksen Teuronkosken myllyistä oli ollut kantajan vanhemmilla jo »ylimuistoisista ajoista».⁶⁴

Ensimmäinen maininta Tammerkosken myllyistä on vuodelta 1466, jolloin edellä mainitussa Sten Heikinpojan tuomiossa ilmoitettiin, että Messukylän Takahuhti omisti *Uudenmyllyn* (Nykvarn) ja *Tykinmyllyn* (Tykiskvarn), Messukylän talot kaksi osaa *Vahteren* myllystä (Vahterekvarn, myöhemmin Maavah-terus, Maavachteruss) ja Tammerkosken kylä kolmanneksen, jotka sijaitsivat kosken varsinaisella myllypaikalla ns. Myllyniemessä.⁶⁵ Tammerkoskesta ölikin muodostunut oikea myllykylä, josta Jaakko Teitti mainitsi v. 1551, että »ther äre the sköneste qvärner som äre i Satagunden» (siellä ovat Satakunnan kauneimmat myllyt)⁶⁶, ja vuoden 1585 myllyveroluettelon mukaan Tammerkoskessa oli yhdeksän ympäri vuoden toimivaa myllyä.⁶⁷

Eräänlaisen aikakriteerin Tammerkosken nimen syntymisestä tarjoaa juuri *mylly* -termistön saapuminen maahamme. Suomen appellat. *mylly* on lähtöisin muinaisruots. sanasta *mylna* (*mölna*, *mylla*, *mölla* ym.), jonka vanhimpia esiintymisiä Ruotsin paikannimistössä ovat mm. *a mylloby* 1190-, *in mylluby* 1285⁶⁸; appellat. *mylna*, *mylla* 'qvarn'⁶⁹, *mölla*, *mölna*, *möllu*, *mylna* etc.⁷⁰, *mylly* 'kvarn, kvarnhus' jo Agricolalla, *mylla* (*mylna*) 'kvarn', eräiden ruotsalaismurteiden 'mylla' vieläkin.⁷¹ Kun lisäksi muustakin mylly-sanastosta suuri osa on ruotsalaisperäistä, on hyvin todennäköistä, että koneellinen mylly on saatu Ruotsista, ja kun lisäksi ruotsin *möllu*- ja *myllu*-termit alkoivat jo 1200-luvun lopulla syrjäytyä *kvarn* (*kvaern*, *quaern*) sanan tieltä, on suomen mylly-sanan täytynyt kotiutua meille sitä ennen.⁷²

⁶³ FMU I 256, 394. — Esko AALTONEN Länsi-Suomen yhteismyllyt 9.

⁶⁴ AALTONEN mt. 9 ja siinä mainittu kirjallisuus.

⁶⁵ FMU IV 255. — Tampereen historia I 100.

⁶⁶ Valitusluettelo Suomen aatelistoria vastaan v. 1555—1556 s. 126.

⁶⁷ Tampereen historia I 100.

⁶⁸ SÖDERWALL mt.

⁶⁹ H. J. STRENG Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakeleessä 126.

⁷⁰ WADSTRÖM mt. I 106—.

⁷¹ KARSTEN Finnar och germaner. Folkmålsstudier X 337. — Ks. myös HEIKKI OJAN-SUU Onko yhteissuomessa suoritettu ääntenmuutos rn > rr? Vir. 1905 s. 64.

⁷² AALTONEN mt. 14.

IV

Viikinkiajalla koko Pohjois-Eurooppa oli liittynyt varsin kiinteästi länsimaiseen talousjärjestelmään, jonka kaupan keskipisteitä olivat ns. *wik-byrik-birka* kauppapaikat. Näissä paikoissa, joiden muisto on säilynyt eräissä paikannimissä Pohjanmeren alueilla ja myös Fenno-Skandiassa, oli vieraille kauppiaille taattu oikeussuoja ja kaupparauha. Tämän ainakin jo 700-luvulla elinvoimaisen friisiläiskaupan keskuksiksi oli 800-luvun alussa syntynyt Ruotsin Määlärin varrelle *Birka*, josta taas suuntautui voimakas kauppaekspansio »itämaihin», esim. Kokemäenjoen suuhun (Hahlo, Teljo, Ulvila). Jokivartta kauppiat tunkeutuivat sisämaahan (vrt. Harjavallan *Pirkkala*), ja juuri Kokemäenjoen vesistön niskaan, mistä olivat hyvät liikenneyhteydet laajoille alueille, varsinkin pohjoisiin erämaihin, syntyi kansainvälinen, erikoisrauhanalainen kauppakeskus, *Pirkkala*, joka houkutteli etenkin turkisten ostajia vieraista maista.

Keskeisen asemansa ja tehtävänsä ansiosta *Pirkkala* tuli pian laajalti tunnetuksi ja sen nimi siirtyi vähitellen koko alueen ja sen väestön nimitykseksi (*Birkala*, *birkarlaboa* 1328). Pitäjän nimenä ja — perimätiedon mukaan — jo 1200-luvun lopulla esiintyneiden ns. pirkkalaisten keskuspaikkana se juontaa alkunsa edelliseltä vuosisadalta, ehkäpä jo viikinkiajalta.⁷³ Nimen ruotsinkielisessä asussa *Birkala*⁷⁴, joka kaikissa asiakirjoissa on elänyt sitkeästi meidän aikoihimme asti, kuvastunee primäärinen *b*, joka suomalaisen fonetiikan mukaan on muuttunut *p*:ksi.

Tämä friisiläiskaupan suomalainen keskus veti suurin joukoin kauppiaita puoleensa Määlärin *Birkasta*, myöhemmin *Sigtunasta*, *Gotlannin Visbystä* ja *Pohjois-Saksan suurista hansakeskuksista*, joiden kauppaseurat jättivät käyntiensä ja oleskelunsa merkkeinä vierasperäistä nimitystä juuri Kokemäenjoen laaksoon (vrt. esim. Kokemäen *Kilta-* ja *Maasko-*nimitystä).⁷⁵ Näihin aikoihin syntyi varmaan myös *Tamper* (*Tammer*) -nimi, jonka skandinaaviset *v a r j a g i k a u p p i a t* (ja ehkä ensimmäisten myllyjen rakentajat) antoivat alueen merkittävimmälle koskelle (vrt. *Koskis* v. 1405), joka taloudellisestikin muodostui tärkeäksi keskuspaikaksi (vrt. myös *Teiskon Varjakanvuori*). Sitä paitsi suurten vesien ylikulkupaikkana keskellä ylisen *Satakunnan* asutusta *Pyhä-* ja *Näsijärven* välinen kannas kehittyi oikeaksi kalastus- ja myllykyläksi, jonka ainakin jo 1500-luvulta periytyneet talot ovat säilyttäneet vierasperäiset ni-

⁷³ JALMARI JAAKKOLA Suomen varhaishistoria 313—318. *-birk* -termistä ks. esim. JAAKKOLA Pirkkalaisliikkeen synty 36—63 ja siinä mainittu kirjallisuus.

⁷⁴ SÖDERWALL mt. esittänyt nimestä poikkeavan etymologian.

⁷⁵ JAAKKOLA Lisiä Kokemäen seudun taloudelliseen kulttuurihistoriaan keskiajalla. Historiallinen aikakauskirja 1919, esim. s. 117, 121. — *Maasko*-nimistä ks. VIILJO NISSLÄ Viipuri paikannimien valossa. Kalevalaseuran vuosikirja 35 s. 178—180.

mensä (*Erkkilä, Kyttälä, Nekala, Pyynikki, Siukola, Viinikka* ym.) meidän aikoihimme asti Tampereen kaupunginosien ja asutusryhmien nimityksinä.

Vanhan Suur-Pirkkalan nimistössä onkin runsaasti vieraista kosketuksista kertovaa ainesta. Skandinaavisesta asutuksesta kertoo Kangasalan kn. *Ruotsila*, Ruodzila 1540 VA 1920: 93, josta v. 1513 mainitaan Jöns *Rotzalainen*.⁷⁶ Todettuaan Längelmäen seutujen keskiaikaisessa nimistössä suuren joukon »ruotsalaista» materiaalia (*Lyytikä, Klaus, Didrik, Torkel, Gudmund, Halvard, Vinholt, Ebbe, Anund, Unki, Inge* ym.) arvelee SEPPO SUVANTO, että alueelle oli keskiajalla siirretty kruunun toimesta uudisasukkaita Ruotsista.⁷⁷ Etenkin Suur-Pirkkalan »takamaassa» Kangasalla on poikkeuksellisen runsaasti juuri skandinaavista nimistöä: Jokioisten Anders *Atte* 1466 < ruots. *Atte, Atti* (vrt. tn. *Attila*)⁷⁷, Riun Suinulan Nicles *Swini* 1427, 1466 < ruots. *Sven* (vrt. *Suinula*)⁷⁸, Jokioisten *Anund* aff Jokisby 1552 < ruots. *Anund*⁷⁹, *Ragwald* Rokolast 1474, *Rauald* aff Varala 1552 < ruots. *Ragvald* (vrt. *Ravaltila*)⁸⁰, Matz *Ingi* < ruots. *Inge* (vrt. *Inkilä*)⁸¹, Raikun *Aebbe* j Rajko 1441, *Ebbe* Ebbesson 1474, Hendrich *Epi* 1513 (vrt. *Epilä*) < ruots. *Ebbe, Ebbe*⁸², eräitä mainitakseni. Tältä pohjalta tuntuu uskottavalta, että myös Kangasalan *Vääksy*, ruots. Vexiö, Wexinjemi näs 1405⁸³, on siirrynnäinen Ruotsista (*Växjö*)⁸⁴.

Vanhan Suur-Pirkkalan skandinaavista nimistöä edustavat lisäksi teiskolainen kylännimi *Asuntila*, asmundila 1540 VA 1920: 70, 1560 VA 2112: 33, jonka pohjana on skand.hn. *Asmund, Asmundr*⁸⁵, esim. Jöns Asmund 1555 VA 1983: 1, Jöns asmund 1557 VA 2030: 30, Marc asmund 1559 VA 2091: 30, Ol. asmundi 1573 VA 2265: 4, sillä merkintöjen johdonmukaisuuden vuoksi tässä tuskin voimme olettaa ns. kirjurinetymologioimista; Messukylän Takahuhdin neljänneksestä v. 1540 mainittu tn. *Aarikkila*⁸⁶, Airickila 1554 VA 1972, 1557 VA 2031: 12, Aairickilä 1569 VA 2223: 36, Airickala 1572 VA 2254: 35, siitä kehittynyt sekundäärinen sn. Aijrickilan 1546 VA 1927: 68

⁷⁶ FMU VII 224.

⁷⁷ Längelmäveden seudun historia I 97, alav.

⁷⁸ FMU IV 256, II 381. — Nordisk kultur VII 203, 242, 254; 44, 57, 248, 250, 253 ym.

⁷⁹ Kangasalan historia 133, 134. — Nordisk kultur VII 64, 115, 116; 10, 202, 237.

⁸⁰ Kangasalan historia 133, 134. — Nordisk kultur VII 30, 60, 87, 113, 123 ym.

⁸¹ Kangasalan historia 133, 134. — Nordisk kultur VII 82, 230, 245, 254 ym.

⁸² FMU III 211, IV 403, VII 227. — Nordisk kultur VII 131, 180, 181, 208, 241 ym.

⁸³ FMU II 43, 44.

⁸⁴ Hollolan *Vääksy* tuntuu siirrynnäiseltä taas Kangasalta; muuten emme voi ymmärtää sitä, että molemmat sijaitsevat *Vesijärven* rannalla. Rinnakkaistapaus on siirrynnäinen *Kalmari* (tn. Kalmaren l. Kalmargården Gästerbölessa Paraisissa, pn. Kalmari Ylistarossa ja Laihelassa, tn. Kalmari Saarijärvellä; ÅKE GRANLUND Studier över östnyländska ortnamn 265). Sitä paitsi sn. *Calmari, Calmare, Calmaria* on mainittu Riiasta 1231—1411; Bernardus de *Calmaria* 1345—, Wernerus de *Calmaria* 1341 Tallinnasta (LISELOTTE FEYERABEND Die Rigaer und Revaler Familiennamen im 14. und 15. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Herkunft der Bürger 147).

⁸⁵ Nordisk kultur VII 60, 65, 110, 189, 192, 196, 248, 257, 266.

⁸⁶ ARAJÄRVI Messukylän historia s. 80, 696.

Airickilen 1558 VA 2056: 19, hen. Aijrickilan 1559 VA 2091: 14 sekä nimestä kehittynyt myöhempi muodostuma Tampereen *Erkkilä*, Erickile 1540 VA 1920: 72, Erickälä 1543 VA 1924: 44 ja sekundaarinen sn. Eijrickilän 1546 VA 1927: 72, per Erickilen 1570 VA 2234: 38, joihin sisältyy skand. hn. *AirikiR* (*Eirikr*), nykyruots. *Erik*⁸⁷; Pirkkalan kn. *Tyrkkölä*, Tyrköläby 1548 VA 1933: 49, Tÿrcköijlaby 1555 VA 1977: 19, jonka pohjana on sn. *Tyrkkö*, hen tÿrcköij 1558 VA 2060: 27, skand. *Thyrgils* -nimen kansanomaisen vääntymä *Tyrkkö*⁸⁸, mikä sisältyy myös Ylöjärven Pengon *Tyrkköön*; Messukylän Vehmaisten tn. *Holvasti* (jo 1500-luvulla), skand. *Holmfast*, *Holfast*⁸⁹, Ylöjärven Kuusiston ja Lümatan tn. *Tiura* sekä Lempäälän kn. *Tiurala*, Tiurala 1540 VA 1920: 98, josta on mainittu Oluff *Tiura* 1554 VA 1973: 2, Diuralann 1571 VA 2245: 10, skand. *Diur*⁹⁰; lempääläinen sn. *Anundilan* 1553 VA 1959: 52 ~ *Amundilan* 1554 VA 1972: 59, skand. *Anund*, *Anundr* ~ *Amund*, *Amundr*.⁹¹

Mikäli olettamukseni ruotsalaisista heimonnimistä eräiden suomalaisten sukunimien lähteenä⁹² pitää paikkansa, edustavat Tampereen seutujen nimistössä kyseisiä kosketuksia lisäksi tn. *Kuotti* l. *Kuottila*, Kuotti 1541 VA 1921: 58, Kuottila 1557 VA 2031: 18, jonka pohjana on sn. *Kuotti* (Silvester Kuotti 1551 VA 1945: 8, silw Kuotti i Tamberkoski 1556 VA 1998: 45), teiskolainen kylän- ja kartanonnimi *Värmälä*, Wermele 1540 VA 1920: 70, Wermaelae 1544 VA 1925: 39, Värmä, Värmälä 1559 VA 2089: 54, ehkä messukyläläinen tn. *Viiäla* (Hen *Viiä* 1476, 01. *Viiä* 1540 VA 1920, Hen. *Viiä* 1554 VA 1972).

Ruotsin appellatiiveista syntyneitä, ammattia ilmaisevia nimiä Suur-Pirkkalan alueelta ovat mm. Tampereen *Kyttälä*, Skyttälä 1560 VA 2110: 16, joka on lähtöisin sukunimestä *Skyttä*, murt. *Kyttä*, esim. Hen Skyttä 1540 VA 1920: 77, ruots. *skytte* 'ampuja'; Messukylän Takahuhdin tn. *Kolari*, Kolari 1541 VA 1921: 49, johon sisältyy sn. *Kolari*, esim. hen. Colari 1558 VA 2060: 27, hin Kolare 1571 VA 2243: 45, ruots. *kolare* 'sydenpolttaja'; Kangasalan Olaf *Skinnar* 1510 FMU VII 89, Takahuhdin tn. *Kinnarila* l. *Kinnarla*, Skinnarla 1540 VA 1920: 79, jonka pohjana on sn. *Kinnari*, alun perin *Skinnari*, esim. pedhr skinnar 1554 VA 1973: 10, ruots. *skinnare* 'nahkuri'; Messukylän tn. *Nattari*, snattar 1546 VA 1927: 65, sn. *Nattari*, esim. Bert snattar 1556 VA 1998: 46, bert nattari 1565 VA 2180: 16, ruots. *snattare* (muinaispohj. *snattari*) 'näpiste-lijä'; Messukylän Hallilan *Suutala*, vanhastaan *Suutarla* (esim. hen. sutar 1555

⁸⁷ Nordisk kultur VII 10, 68, 120, 202, 217, 237, 238, 240, 250, 254, 255, 260.

⁸⁸ Nordisk kultur VII 248, 253 ym. — Suhteesta *Torgils* > *Torkko*, *Tyrgils* > *Tyrkkö* ks. NISSILÄ Nikolauksen kultti ja nimistömme. Virittäjä 1956 s. 245.

⁸⁹ Nordisk kultur VII 79, 119, 132, 249, 264.

⁹⁰ Nordisk kultur VII 276.— V. THOMSEN Det russiske riges grundlaeggelse 393, 394.

⁹¹ Nordisk kultur VII 250, 253, 237, 238, 248 ym.

⁹² NISSILÄ Syntymäpaikkaa ja -yhteisöä ilmaisevia sanoja nimistössämme. Vir. 1954 s. 269—275.

VA 1978: 70); Takahuhdin tn. *Viskari* (esim. hen fiskiare 1558 VA 2059: 23, joka kuitenkin voi olla käänös aikaisemmasta suomalaisesta sukunimestä *Kalamies*, esim. Hintsa Kalamies 1405⁹³); Aitolahden Hirviniemen tn. *Lampu* (esim. Madz landbo 1558 VA 2060: 19, ruots. *landbo* 'maalainen').

Suur-Pirkkalan nimistössä 1500-luvulla on myös sellaista ruots. ainesta, joka tietävästi ei ole jäänyt eloon, esim. Koivistolta *ladmandh* 1546 VA 1927: 70, lagmand 1556 VA 1998: 11, lass lagmand 1570 VA 2234: 39, Lasse Ladmand 1571, keskiajan ruots. *laghman*, *laghmandr*, nykyruots. *lagman*⁹⁴; Kangasalan Tiihalasta Larss *Borgar* 1466, Anders Bårgar 1510⁹⁵, Madz porffuari l. borgare 1556 VA 1998: 43, 1558 VA 2058: 29, ruots. *borgare*; Kangasalta Nicls *Swiare* 1441, mahdollisesti ruots. *svedjare* (vrt. keskiajan ruots. *svidhia land* 'svedjeland')⁹⁶, Mattis *Bonde* 1433 FMU III, hin *bonde* 1570 VA 2234: 48 (vrt. *Punti*, *Puonti*), marth *brukari* 1557 VA 2030: 16. Jo 1400-luvulta mainitaan Pirkkalasta Jönis *Långh*, Sepi *Långh*, Örien *Swerd* (vrt. *Lonki*, *Lonkila*)⁹⁷, ja tuntuu mahdolliselta, että Messukylän Leinolan talon- ja sukunimeen *Kossi* (jo 1540) sisältyy ruots. appellat. *gosse* 'poika' samoin kuin Aitolahden Aitoniemen talonnimeen *Kupi*, Cupi 1559 VA 2089: 54, Ol. Kupi 1570 VA 2236: 5, ruots. appellat. *gubbe* 'ukko'.⁹⁸

Ruots. appellat. *vik* 'lahti' sisältyy Tampereen *Viikin* kartanon nimeen (på Viik 1554 VA 1972, Vijck 1555 VA 1981: 5, Vikii gårdh 1568 VA 2213: 14).

*

Alasaksalaista ainesta Suur-Pirkkalan nimistössä edustavat eräät aikaisemmin mainitsemani *kka*-johtimiset deminutiivit⁹⁹, esim. *Kierikka*, Eskell *Kiericka* 1571 Pirkkalan kylästä¹⁰⁰ ja Lempäälän Aimalasta tn. *Kiericka* 1540 VA 1920: 99, Ol. *Kericka* 1571 VA 2247: 150; Kangasalan Luukkalasta *Lyytikkä*, Erich *lytickä* 1556 VA 1998: 46 ja Riusta *Lyytikkä*, Lydhick 1546 VA 1927: 62; Tampereelta *Viinikka*, Nils *vinicka* 1559 VA 2091: 2, mikä sisältyy myös Ylöjärven Pohjan Viinikkaan; mahdollisesti Tampereen *Pyynikki*¹⁰¹, tn. Pünickile 1540 VA 1920: 77, Pynickälä 1558 VA 2059: 22, joka on lähtöisin sukunimestä *Pyynikkä* ~ *Pyynikki*, esim. Karin Pynickä 1540 VA 1920: 77, Poffual pynick

⁹³ FMU II 44.

⁹⁴ SÖDERWALE mt. — MAUNO JOKIPII Suomen hopeaveroluettelot IV. Satakunta 150. — Vrt. vanhan balladin *Lalmanti* (Inkerin sulhot, Kanteletar).

⁹⁵ FMU IV 256, VII 90.

⁹⁶ SÖDERWALL. mt. — NISSILÄ mt. Vir. 1954 s. 273, alav.

⁹⁷ FMU III 50.

⁹⁸ Vrt. Nils *kossi* l. *kosse* 1561, 1565 VA 2124: 2, 2173: 36 Huittisista, Peder *Gubbe* 1461 Karjaalta (FMU IV 175). Eräissä murteissa myös *kossi*, *kalankossi* 'poikanen' (SS).

⁹⁹ NISSILÄ Eräs alasaksalainen henkilönnimityyppi Suomessa. Vir. 1951 s. 352—363.

¹⁰⁰ JOKIPII mt. 157.

¹⁰¹ Ruoveden Ruolahden tn. *Pyynikkälä* l. *Pyynikkilä* (vrt. Bert *hynickä* 1565) on ilmeisesti siirrynnäinen Tampereelta.

1543 VA 1924: 49, Jöns pynicki 1565 VA 2180: 16, Jöns pynicke 1572 VA 2254: 41. Nimelle ei ainakaan toistaiseksi ole esitettävissä muita vertailukohteita kuin alasaks. *Bin*, *Biniki*, *Byniki*¹⁰² sekä mahdollisesti näistä erotettava *Benedictus*-nimen deminutiivinen muodostuma *Bienecke*¹⁰³.

Muusta Tampereen seutujen alasaksalaisesta nimimateriaalista ovat merkittävimmät Takahuhdin tn. *Hinttala*, hindza 1546 VA 1927: 66, hintzala 1560 VA 2110: 18, mihin voidaan yhdistää kylästä v. 1405 ja 1439 mainittujen erämiesten Hintsan Kalamiehen (*Hinza* Kalamis) ja *Hindzae* Takawasten (Takahuhdin Hintsan) nimet.¹⁰³ Nimi oli alueella varsin yleinen, esim. Kangasalta on mainittu *Hinza* Howto 1474 ja *Hinza* Mellilä 1439¹⁰⁴, pari esimerkkiä mainitakseni, minkä lisäksi esim. Takahuhdista on tunnettu myös nimen variantti *Hincka* 1540 VA 1920: 67, Kangasalan Tiihalasta *Hincka* 1541 VA 1921: 74, 01. *hinkanpoica* 1559 VA 2091: 2 ja Hyppäriälästä hen *hincka* 1565 VA 2179: 23, jotka ovat saks. *Heinrich* -nimen variantteja, kuten olen osoittanut.¹⁰⁵ Samassa tutkielmassani olen viitannut siihen, että alasaks. *Herman*-nimestä on meillä kehittynyt muodostuma *Härmä*, jota alueella edustaa Tampereen *Härmälä*, Hermele 1540 VA 1920: 76, *Härmä* 1561 VA 2129: 17.¹⁰⁶ ARMAS LUUKKO on runsaan lähdeaineiston turvin osoittanut, että laihialainen tn. *Hoppa* (Hoppen 1585) on yhdistettävissä alasaks. nimeen *Hoppe*, gen. *Hoppen*¹⁰⁷, joka on siis pohjana myös Lempäälän Ahtialan talonnimessä *Hoppa*.

Saksalaisesta ekspansiosta 1500-luvun Pirkkalassa kertovat myös saks. *Albrecht* (< *Adalbrecht*)¹⁰⁸ -nimet: Lasse Albricht 1557 VA 2031: 20, Oluff Albricht 1557 VA 2031: 17, 01. Albrecht 1559 VA 2089: 51 sekä Albrecht Viia 1540, josta Arajärven mukaan Messukylän Alpulan talo on saanut nimensä¹⁰⁹, samoin saks. *Ludvig*, esim. lasse loduick 1568 VA 2213:14 Pirkkalan Kankaantakaa, saks. *Menze*, *Mentze*, esim. henrich mentzae 1551 VA 1945: 11, hen mendzä 1556 VA 1998: 46 Kangasalan Leivistä, monin paikoin tavattava saks. *Waldhar*, *Waltari*, esim. lasse valdari 1567 VA 2203:13, Märt walder 1572 VA 2256: 13 Kangasalta ja Pirkkalasta, ym. Pirkkalan nimeen *Toppari* (esim. lasse Topper 1571) sisältynee appellat. *topper* 'topfer, töpfer', saviastian tekijä.¹¹⁰

¹⁰² ERNST FÖRSTEMANN Altdeutsches Namenbuch I 307 ym. — R. SAXÉN Huomioita suomalaisen persoonallisen nimistön alalta. Vir. 1900 s. 107.

¹⁰³ MAX GOTTSCHALD Deutsche Namenkunde 188. — Alasaks. nimistöissä tavataan *i* ~ *y* vaihtelua. (esim. *Wineke* ~ *Wyneke*, ym.).

¹⁰⁴ FMU IV 403. — Turun tuomiokirkon mustakirja 369.

¹⁰⁵ NISSILÄ mt. Vir. 1951 s. 355.

¹⁰⁶ ARMAS LUUKON tiedon mukaan esim. Iin Illinsaaren tn. *Härmä* on lähtöisin *Herman*-nimisestä omistajastaan (Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin keskiaika sekä 1500-luku s. 351).

¹⁰⁷ LUUKKO Etelä-Pohjanmaan keskiaika 64. — GOTTSCHALD mt. 337, 343.

¹⁰⁸ GOTTSCHALD mt. 160. ¹⁰⁹ Messukylän historia 705.

¹¹⁰ JOKIPIH mt. 157. — K. JAAKKOLA Pirkkalan historia 69. — *Matthias Lexer* Mittelhochdeutsches Handwörterbuch. — *Mäntsä*, *Mänttä* nimistä ks. NISSILÄ mt. Vir. 1951 s. 358 ja GRANLUND mt. s. 51—52.

Etymologiaaltaan selvittämätöntä vierasta ainesta edustavat tutkimusalueellani Tampereen *Possila*, Possila 1558 VA 2056: 21 (esim. Madz Possi 1571), joka on yhdistettävissä alasaksalais-skandinaaviseen nimeen *Posse*¹¹¹, Kangasalan Luukkalan tn. *Horro*, joka on kansanomainen muodostuma (vrt. *rð > rr*) *Hordell* -nimestä (esim. Jönis Hårdell 1433, hen Hordell 1540 ym. VA 1920)¹¹², Pirkkalan Viholan tn. *Kravi* (vrt. Madz Krapa 1571)¹¹³, ym.

*

Tampere -nimen syntyä käsittelevä hypoteesini on mahdollinen siitäkin huolimatta, että muinaisruotsalaiset lainat suomessa perustuvat obliikvimuotoihin eivätkä *-er*:llisiin nominatiiveihin. Onhan näet *damber* -muoto voinut kulkeutua pirkkalaisalueelle riittävän aikaisin, jolloin kyseinen nominatiivityyppi oli vielä yleinen, ja onhan Suomen ruotsalaismurteissa, kuten mainittu, vieläkin rudimentteja yksikön *-er*:llisestä nominatiivista. Sitä paitsi *damber* -sana ei ole edes varsinainen laina, vaan ruotsalaisten myllynpadon rakentajien käyttämä appellatiivinen nimitys, joka paikannimen funktioon kiteytyen siirtyi sellaisenaan alueen suomalaisväestön käyttöön.

Etsittäessä syitä merkittävän pirkkalaisliikkeen syntyyn olisi otettava huomioon myös se verenlisä ja siitä johtunut aktiivisuus, minkä vieras kauppiasaines: varjagit, friisit, gotlantilaiset ja myöhemmin hansat lahjoittivat alueen suomalaisväestölle. Reaalisenä todistuskappaleena siitä on sekä historiallisten lähteiden osoittama että kielitieteellisin menetelmin osoitettava vanhan Suur-Pirkkalan vierasperäinen nimistöaines, johon on siis liitettävä myös todennäköisesti muinaisruotsalaista alkuperää oleva *Tampere*.

VILJO NISSILÄ

¹¹¹ JOKIPII mt. 161. — Vrt. Knut Possen sukutaulua.

¹¹² FMU III 50. Kangasalan historia 24, 264. — Ks. PERTTI VIRTARANTA Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalispirantin edustus suomen murteissa 243 ym.

¹¹³ JOKIPII mt. 157.

Über den Namen Tampere

Von den finnischen Städtenamen ist sicherlich *Tampere* der am eifrigsten sowohl unter Wissenschaftlern als unter Laien erforschte, und man hat vielerlei Etymologien dafür beigebracht. Ohne eine von ihnen anzunehmen, stellt der Verf. die neue Hypothese auf, dass *Tammer*: Gen. *Tamperen* (später *Tampere*: *Tampereen*) sich mit dem altschwed. Appellativ *damber*, neuschwed. *damm* 'Damm' verbinden lässt, z.B. *mylnudamber* 'Mühlendam'. Lautlich ist die Zusammenstellung einwandfrei, besonders wenn man die ältesten Aufzeichnungen des Namens um die Mitte des 16. Jahrhunderts berücksichtigt (*Tamberkoski*, *Tamberfors*). Ausserdem haben die Finnen die maschinelle Wassermühle und deren Terminologie aus Skandinavien jedenfalls vor dem 13. Jahrhundert übernommen, und da altschwed. *damber* (Nom.Sg.), wie man weiss, im Spätmittelalter nicht mehr in Gebrauch

war, können wir diesen Tatsachen eine Art von Kriterium für die Entstehungszeit des Namens entnehmen. Auch die fremdsprachige Nomenklatur der Gegenden um Tampere, zu der sowohl Personen- als Ortsnamen gehören, ist ein Beweis für Berührungen mit fremden Volksstämmen, wahrscheinlich mit Friesen, Warägern, Gotländern und Hanseaten. Viele Tatsachen deuten also darauf hin, dass der Name in das obere Satakunta um die Zeit gekommen ist, als ein Handelsplatz namens Pirkkala entstand (ein unter Rechtsschutz stehendes sog. *birk* oder *byrik*), als die ersten Mühlen in Finnland errichtet wurden und als man deren erste Dämme (*damber*) in dem *Koski* ('Wasserfall') baute, der die Landenge zwischen dem Seen *Näsijärvi* und *Pyhäjärvi* durchschneidet. Diese Zeit ist im 11. und 12. Jahrhundert anzusetzen.

VILJO NISSLÄ